

Nález středověkého pivovarského zařízení na Novém Městě

Jedna z hlavních tras, probíhajících středověkou Prahou, byla ona známá cesta „mezi hrady“, zmiňovaná již v Kosmově kronice¹, která spojovala Pražský hrad s Vyšehradem. Její úsek od Perštýna dále na jih Spálenou ulicí byl od pradávna jedním z těch míst v historickém jádru Prahy, kde život rodícího se města pulsoval nejživěji. Již ve 12. století se v prostoru mezi dnešní Spálenou a Jungmannovou ulicí rozkládala kolem kostela sv. Martina ve zdi osada Újezd sv. Martina, o níž nejstarší historická zpráva pochází již z roku 1178, kdy ji Soběslav II. daroval kapitule vyšehradské. Z listiny se dozvídáme, že osada patřila jeho matce Adelheidě, manželce Soběslava I.² Radikálním zásahem do života osady bylo postavení staroměstských hradeb ve druhé čtvrtině 13. století, kdy osada byla rozdělena, část zůstala uvnitř hradeb a část vně: odtud název kostela sv. Martina „ve zdi“ — „in fossato“³. Vnější polovina si patrně podržela ještě vesnický charakter, žila tak po celý zbytek a začátek 14. století. Prudký zvrat nastal po roce 1348, kdy císař Karel IV. založil Nové Město pražské. Ojedinelé domy se tu sice vyskytly již dříve, ale skutečně intenzivní stavební rozmach způsobil až Karlův majestát z 8. března 1348, jímž bylo zahájeno nejvelkolepější urbanistické dílo tehdejší Evropy. Pozemky někdejšího Újezdu sv. Martina byly rozparcelovány pro výstavbu domů novoměstských měšťanů, převážně řemeslníků. Oblast kolem Spálené (tehdy Flašněřské) ulice náležela do první fáze výstavby⁴. V dalším průběhu výstavby pak již zřejmě docházelo k různým spekulacím s pozemky, jak můžeme sledovat na příkladu známého měšťana Jakuba Charvátá, jehož jméno nese dodnes jedna z novoměstských ulic.

Historické zprávy nám tedy podávají jen zcela stručný nástin středověkých dějin místa, ale teprve archeologickým výzkumem je možno tyto strohé údaje oživit a upřesnit pomocí nálezů hmotné kultury, které se nám podařilo získat přesto, že středověké horizonty jsou dnes již z valné části pohřbeny pod četnými přestavbami následujících století. Archeologický výzkum byl v prostoru Újezdu sv. Martina vně hradeb prováděn třikrát: v roce 1968 zde vypracovala E. Janská rozměrnou studnu v čp. 61/II, v roce 1972 prováděla autorka článku průzkum staveniště obchodního domu Máj a v roce 1978 táž pracovnice spolu s M. Trymlem výzkum staveniště stanice metra trasy B Národní⁵.

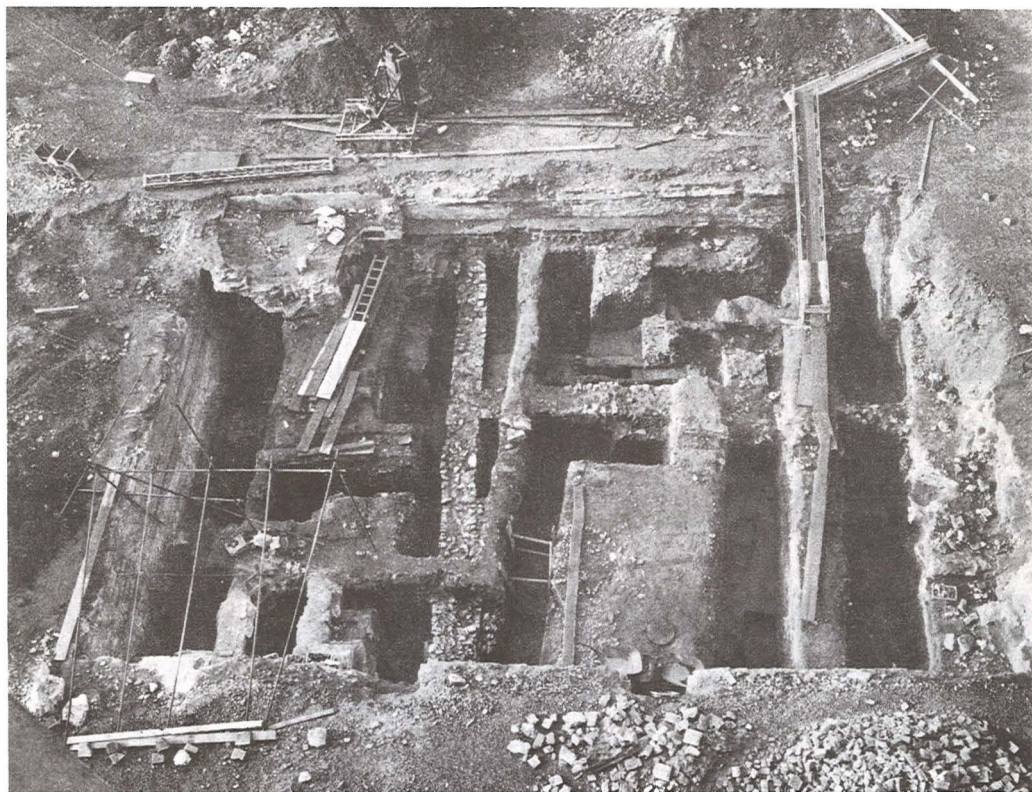
Eva Janská v publikaci zmíněné studny⁶ seznámila čtenáře s pozoruhodnými vý-

sledky svého výzkumu a došla k závěru, že studna patrně sloužila při pivovarské výrobě: důvodem byly neobvykle velké rozměry studny a kromě toho se mezi majiteli tří domů, stojících ve 14. století na místě čp. 61/II, vyskytl v letech 1378—1379 jakýsi Kunzlin, sladovník.

Šťastnou náhodou se o čtyři léta později při druhém výzkumu na čp. 61/II podařilo odkrýt ve vzdálenosti pouhých 12 m na západ od studny další zařízení, související rovněž s vařením piva. Na místě čtyř gotických domů, totiž zmíněných tří na čp. 61/II a jen jednoho na čp. 62/II, vyrostla rozsáhlá stavba renesančního paláce Šlikovského, a to po velkém požáru v roce 1506, po němž byla přejmenována původní Flašnéřská (tzn. klempířská) ulice na Spálenou; mnozí Pražané ještě pamatují na místě dnešního obchodního domu Máj poslední přestavěnou podobu paláce Šliků jako Vilímkovo nakladatelství.

Náš výzkum se soustředil na dvůr, rozkládající se uprostřed onoho komplexu, jakožto jedinou plochu v minulosti nezastavěnou. Základní profil těchto míst tvořilo souvrství novověkých navážek, pod nimi byla kulturní vrstva středověká (kóta 193,1—193,3), jež spočívala na 20 až 30 cm mocné vrstvě hnědého jemného náplavu, pokrývajících již žlutorezavý šterkopísek vltavské terasy, která tu tvořila přírodní podloží a její svrchní hladina dosahovala kóty 192,5.

V hloubce 220 cm pod dnešním povrchem jsme zachytili valounovou dlažbu, již byla celá plocha dvorku vydlážděna, patrně v době výstavby Šlikovského paláce. Dlažba kryla starší objekty středověké, z nichž nejstarší byly tři amorfní jámy, obsahující keramické zlomky ze 13. století, dokládající patrně osídlení svatomartinského Újezdu. Do průběhu následujícího, tj. 14. století, spadal pak časově nález zmíněného pivovarského zařízení: v západní části dvorku byla objevena rozměrná pec, stratigraficky odpovídající horizontu kulturní vrstvy, datované nálezy ze 14. století. Pec byla umístěna v západním sousedství opukového základového zdiva, založeného na vynášecím pasu a probíhajícího ve směru sever-jih (jeho zachovaná koruna na kótě 193,3). Poněvadž bylo užito při stavbě zdi vynášecího základového pasu, nebylo založení provedeno až do rostlého podloží, a kulturní vrstva probíhala proto pod zdí. Zdivo tedy náleželo stavbě mladší než pec, což ostatně dosvědčila i technika vynášecího pasu, která v době gotické nebyla ještě obecně rozšířena. Pec byla konstruována tím způsobem, že paralelně vedle sebe probíhaly dvě zídky — čelisti, vzdálené od sebe 40 cm, při jižním konci zúžené na 30 cm; síla východní z obou je 25 cm, západní 30—40 cm. Sestávaly z cihel gotického formátu (29 × 13 × 8 cm), spojovaných nikoliv maltou, nýbrž červeným jílem, jímž bylo vymazáno rovněž dno mezi zídkami. Při základu na vnější straně byla pod cihlami vrstva opuky a valounů. Na jižní straně byly čelisti spojeny polokruhovitým útvarem 45 cm širokým, sestávajícím ze zlomků cihel a opět jílu (koruna zídek byla v hloubce 110—120 cm pod valounovou dlažbou). Podél západní z obou zídek se táhl 40 cm široký pruh dlažby z plochých fialových břidlic, jejíž horizont odpovídal hloubce vrstvičky jílu, a na ní vrstvičky břidlicové drti, která se prostírala v okolí pece. Obě čelisti byly překryty plochými

Praha 1, Nové Město, Národní tř. čp. 61/II. Pohled od východu na situaci odkrytou pod dlažbou Šlikovského paláce

deskami z fialové břidlice, které však byly zachovány toliko v severní polovině pece, v jižní o nich svědčily jen jejich zlomky na korunách čelistí. Desky byly široké cca 90 cm. Nad tímto překrytím spočívala opět 20—25 cm silná vrstva červeného jílu, nad ní ještě 10—15 cm jílu žlutého. Výplň mezi čelistmi tvořil toliko zásyp hnědé hlíny. Směrem k severu se celá pec rozšířila o 15 cm a cihly zde dosahovaly až ke žlutému jílu; byly opět promísены břidlicí. Severní konec pece byl napříč zaklenut jednou řadou cihel prokládaných maltou; šlo zřejmě o otvor, kterým se v peci zatápělo a přikládalo. Poněvadž v severní polovině byl zachován nad čelistmi břidlicový kryt, byla tato část nezasypaná, prázdná, proto jsme mohli zaznamenat tmavé začouzení stěn i podlahy. Dno pece bylo vydlážděno cihlami a dlaždicemi o rozměrech 22 × 22 cm.

Pec tedy patrně fungovala tak, že do klenutého prostoru na severní straně se přikládalo. Plameny potom šlehaly průduchem směrem k jihu, kde byl asi umístěn komín, jehož základem byl onen polokruhovitý útvar z cihel a břidlice na jižním konci pece. Břidlicový kryt nesl silnou vrstvu jílu (ve spodní straně přepáleného), tedy

hmotu, která se silně zahřála a dlouho držela teplo. Svrchní plocha této hmoty měřila asi 4 m².

Pod jižním koncem této pece jsme našli zbytky podobného objektu, stratigraficky níže položeného, destruovaného: byla to nejspíše starší pec, která přestala sloužit, když byla postavena nová. V destrukci stavebního materiálu z této starší pece jsme našli zlomky dvou dlaždic rozměrů 20,5 × 20,5 × 4 cm červeně vypálené s vtlačeným ornamentem orámovaného dubového listu diagonálně položeného, se čtvrtinami rozet v rozích. Tyto dlaždice datují rámcově objekt do 14. století, což odpovídá i datování danému stratigafií. Není pravděpodobné, že pec stála na volném

Praha 1, Nové Město, Národní tř. čp. 61/II. Konstrukce hvozdové pece po odstranění břidlicového a jílového krytu nad topeništěm; pohled od jihu

Praha 1, Nové Město, Národní tř. čp. 61/II. Hvozďová pec a pod ní zbytky starší, destruované pece; pohled od západu

prostranství, nicméně případný interiér, do něhož byla umístěna, nebylo lze výzkumem zjistit.

Dle konstrukce šlo tedy zřejmě o zařízení uzpůsobené k sušení obilí, což v daném případě sloužilo řemeslu sladovnickému.⁷ Taková pec se nazývala hvozďová, neboť byla součástí tzv. hvozdu, jak se jmenovalo zařízení, fuňgující odedávna v procesu výroby piva: zrna muselo nejprve ve vlhkém a teplém prostředí vzklíčit, aby bylo možno využít enzymů, vzniklých klíčením; ty se pak rozkládají na škroby a zkvasitelné cukry. Proto se obilí nejprve máčelo v kádi, pak rozprostřelo na humnech, kde v určité teplotě vyklíčilo a odtud teprve přišlo na zmíněný hvozď, tj. prostor, který měl být zaklenutý a vybavený právě hvozďovou pecí. Využívalo se kouřových plynů a obilí se rozprostíralo na lískách, aby se nepřipalovalo; těmito požadavkům objevená pec zřejmě vyhovovala. Rozlišoval se slad bílý z pšenice a červený z ječmene, což odpovídalo i světlé a tmavé barvě piva. Slad se posléze mlel a extrahoval na sladinu, která se svařovala s chmelem na velkých měděných pánvích na mladinu, z níž se vykvašením stávalo již hotové pivo.

Pivovarnictví je jedním z nejstarších řemesel na světě, v Babylónii se připomíná

již na počátku 3. tisíciletí v Chammurapiho kodexu, kde mu jsou věnovány tři paragrafy. Od sklonku 3. tisíciletí je bezpečně známo v Egyptě, šířilo se do Persie, Arménie, Řecka i Říma.⁸ Do Evropy se dostalo z Egypta přes Maroko do Španělska, znali ho Keltové, posléze i Germáni, Thrákové a Skythové. Jižní Evropa byla převážně oblastí vinařskou, takže v pivovarnictví mnoho neznamenal, severně od Alp bylo nejdůležitější zemí v tomto směru Německo, které úzce souviselo s našimi zeměmi.⁹ Nejstarší zmínku v českých pramenech, týkající se vaření piva, nacházíme v zakládací listině kapituly vyšehradské z roku 1088, podle níž kníže Břetislav udělil nadační listinou kapitule ve Staré Boleslavi desátý díl chmele od všech sedláků vrchnostenských dvorů v Žatci a ve Staré i Mladé Boleslavi. Další zmínky existují za Soběslava I. i Václava I. 13. a 14. století je dobou nejintenzivnějšího zakládání měst a rovněž rozvoje řemesel a tehdy se množí i záznamy vízící se k vaření piva; šlo totiž o jedno z nejvýnosnějších řemesel a problematika související s touto výrobou se stává čím dál složitější. Původně nešlo ani o vyhraněné řemeslo; pivo se vařilo podomácku, nejprve zcela volně, od roku 1330 bylo právo sladovat a vařit vázáno na měšťanský dům. Každý držitel městského práva tedy směl vařit pivo i bez řemeslné specializace a naopak sládek bez měšťanského domu mohl být měšťanem k vaření toliko najat. Taková situace se však ukázala technicky i ekonomicky velice nevýhodnou, a proto se toto výrobní odvětví začalo stahovat jen do omezeného počtu domů a zde pak provádět ve velkém. Poněvadž šlo o tak významnou živnost, střežila města žárlivě várečné právo: nejprve jenom tzv. právem míle, což znamenalo, že na míli cesty kolem města nesměla být žádná městská živnost, obzvláště pivovar. Porušování tohoto ustanovení bylo přísně stíháno samotným králem, poněvadž královské komoře plynul z várek značný důchod. Staroměstští Pražané získali mílové právo od Jana Lucemburského, novoměstští a malostranští za Karla IV. Od poloviny 15. století však tyto rozepře přerostly ve spor mezi městy a šlechtou, která se začala rovněž horlivě snažit o pivovarskou výrobu. Spor se táhl až do r. 1517, kdy smlouva svatováclavská zaručila právo várečné šlechtě na šest let. Po šesti letech se však již nic nezměnilo, což způsobilo, že během 16. století došlo k úpadku pivovarnictví měšťanského, zatímco monopolním výrobcem piva se stala šlechta, budující četné pivovary na svých panstvích. Během třicetileté války nastal prudký úpadek, po němž se jen pomalu naše pivovarnictví opět obnovovalo. Na novou a možno říci světovou úroveň se dostalo teprve koncem 18. století, kdy se z řemeslné výroby začalo měnit na odvětví průmyslové.

Vraťme se však k nálezové situaci u čp. 61/II. Otázkou, zda šlo o dům sládky, se zabývala již E. Janská, uvažujíc o funkci rozměrné studny v sousedství pece.¹⁰ Lokalizace „dvorce se sladovnou před branou sv. Martina“, uváděného v pramenech před polovinou 14. století, zůstává spornou. Jisté však je, že jako majitele domu čp. 61/II v letech 1378—1379 uvádí Tomek sladovníka Kunzlina: není tedy vyloučeno, že on byl stavebníkem celého zařízení. Pec byla spolehlivě datována jednak kulturní vrstvou, jednak gotickou dlaždicí do 14. století a rovněž E. Janská shromáždila

důkazy pro časové zařazení vzniku studny do téže doby; to pak odpovídá zprávě o sladovníku Kunzlinovi.

Objev hvozdové pece z doby Karla IV. byl tedy nejstarším nálezem pivovarnického zařízení na našem území a dal nám nahlédnout ke kořenům tohoto pro Čechy tak významného výrobního odvětví.

POZNÁMKY

¹ Kosmova kronika česká. Přeložil Karel Hrdina, Praha 1947, s. 143.

² Tomek, V. V.: Dějepis města Prahy I, 1892, s. 67. — Erben, K. J.: Regesta diplomatica regni Bohemiae, s. 162.

³ Janská, E.: K výzkumu pražského opevnění, Staletá Praha VI, 1973, s. 46. — Ječný, H., Olmerová H.: Praha I-Staré Město (kostel a komenda sv. Benedikta) Pražský sborník historický VIII, 1973, s. 221.

⁴ Lorenc, V.: Nové Město pražské, Praha 1973, s. 91.

⁵ Nálezové zprávy H. Olmerové v Pražském středisku státní památkové péče a ochrany přírody, 1 paré v archivu Archeologického ústavu ČSAV.

⁶ Janská, E.: K nálezům středověkých studní, Staletá Praha VIII, 1977, s. 165.

⁷ Nový, L. a kol.: Dějiny techniky v Československu do konce 18. století, Praha 1974, s. 188 an., 389 an.

⁸ Konečný, F. V.: Dějinný vývoj a rozvoj pivovarnictví, Pivovarskosladařská ročenka, Praha 1950, s. 95.

⁹ Konečný, F. V.: Nejstarší zmínka o pivovarnících v Čechách, Kvas LXXIII, 1945, č. 6, s. 93.

¹⁰ Janská, E.: K nálezům středověkých studní . . ., s. 174.